

Сад

Дмитро Ткач

Смуток вливається в груди, як холодний слизький туман.

Смуток заліг у хаті, виглядає з усіх закутків, шелестить драним поруділим папірцем, яким заліплене маленьке, в чотири шибки, вікно. Ользі здається, що він придавив її до цього старого ослінчика, і вона сидить, не може знайти в собі сили, щоб звестися і зробити кілька кроків по давно неметеній глиняній долівці.

Правду кажуть люди: як одна біда йде, то й другу за собою веде. Тільки одержала звістку про загибель на війні чоловіка, як помер синок, Гриша. Кому це треба було, щоб двоє таких нещасть упало на її голову? Чому так тяжко доля покарала її?.. Яка людина здатна витримати подвійне горе?..

Це сталося, коли вона була на останньому курсі садівничо-агрономічного інституту. Близькі люди думали, що не витримає молода жінка, теж ляже на смертному одрі... Але витримала, пережила. Тільки густе розкішне волосся геть посріблило те тяжке горе. Хто не гляне, дивується: молода, вродлива жінка, ще майже зовсім дівчина, а голова біла як сніг.

Як закінчила інститут, її запитали: "Куди хочете їхати? Самі вибирайте". Всі розуміли, що в такому горі треба зробити все можливе для неї, щоб хоч чим-небудь і як-небудь скрасити її життя. Може, в неї де є рідня, може, добрі знайомі, що зогріють її теплим словом розваги, коли холодна скорбота і розпач краятимуть серце. Але вона байдуже сказала: "Посилайте куди завгодно, мені однаково..." її послали головним агрономом садівницького радгоспу.

Їхала туди поїздом, вантажною машиною, кіньми. Дорожні тривоги затамували трохи душевний біль. А як увійшла в оцю хатину, де їй належало жити, та як лишилася сама, то знову серце наче обценьками схопило. Занила, запекла жива ще рана, гарячою кров'ю запломеніла...

Одна!.. Зовсім одна серед незнайомих людей. Вони здоровкаються стримано й допитливо, і жоден з них не знає про її непоправне горе. Хіба їм до неї? Кожному довелося гіркого полиню ковтнути.

Недовго сиділа в хатині. Злякалася своєї самотності. Підвелася і, навіть не поївши, пішла оглядати господарство. Оглядини не принесли їй радості. Величезний радгоспівський сад своїм виглядом міг би викликати смуток і в найбільшого оптиміста. Тут ще недавно проходила ворожа лінія оборони. Лісів поблизу немає, і гітлерівці рубали для окопів та бліндажів дерева. Тільки чорне цурпалля стирчить, немовби дерева підняли вгору руки з розчепіреними пальцями і благають, щоб люди не дали їм зовсім померти.

Ще більш засмучена повернулася Ольга в свою хатину. І ось тепер сидить, придавлена власним горем і гнітючою картиною саду, і не знає, що їй робити... З чого починати?.. І, взагалі, як жити далі?.. Може, дарма погодилась їхати куди пошлють?..

Адже в неї в Херсонській області справді є родичі, може, треба було б туди поїхати, щоб хоч серед своїх бути?..

Хтось постукав з сіней у двері, Ольга немов прокинулась, здригнулась від несподіванки.

— Ввійдіть.

Поріг переступила жінка, закутана у велику сіру хустку. В неї і очі, і брови сірі — вицвілі. Але погляд швидкий, хода і рухи енергійні. Жінка коротко, по-діловому, привіталась, поклала на нічим не накритий стіл згорток якихось паперів, перев'язаний шпагатиною.

— Оце, прошу, візьміть... Всю війну від тих гаспидів-фашистів ховала.

— Що це? — звела очі Ольга.

— Це план розвитку нашого радгоспу.— І, перехопивши вкрай здивований погляд Ольги, швидко пояснила: — Мій чоловік до війни тут головним агрономом був, ці папери в нього зберігались... А потім пішов на війну, не повернувся... Я втекла з радгоспу. А втікаючи, й ці папери з собою захопила. А що як пригоряться? Подивіться, будь ласка, може, справді... Важко ж починати все наново, ой, як важко!.. У нас же й директор новий, тільки оце приїхав...

Якась тепла хвиля хлюпнула Ользі в змучені груди. Вона схопила жінку за руку.

— Спасибі вам...

Жінка, ніяковіючи і разом із тим приховуючи цю ніяковість, по хвилині запитала:

— Збори будуть, чи як?.. Люди ждуть. Бо вже й весна в двері стукає.

Ольга відчинила кватирку, яка жалібно заскрипіла на старих іржавих петлях.

— Так... весна...— Вона зупинилася перед жінкою і кивнула головою: — Авжеж, збори... Ідіть, скажіть людям, щоб сходились.

* * *

В кінці великого радгоспівського дворища до війни був клуб. Тікаючи від Радянської Армії, фашисти висадили його в повітря, і тепер серед хаотично нагромадженого каміння ледве вимальовується лише чотирикутник фундаменту. Але робітники радгоспу за давньою звичкою зібралися саме тут, а не десь в іншому місці. Вони розташувалися на камінні, на залишках стін, просто на землі.

Попереду всіх сидить хлопчик, років десяти, в довгих штанях з дірками на колінах, в зовсім розбитих черевиках, з яких виглядають червоні брудні пальці. З-під недбало накинутого на плечі піджака, такого ж порваного, як і штани, видніє флотська тільняшка. Він — простоволосий, на голові — стіжок давно нечесаного, розкуйовдженого волосся.

— А ти чий такий? — питає Ольга, з цікавістю розглядаючи цю колоритну постать.

— Я тут гість,— з гідністю відповідає хлопчик, блискаючи білими, маленькими, як у мишеняти, зубами.— А зовуть мене Мишко.

Очі Ольги мимоволі мружаться в посмішці.

— В кого ж ти тут гостюєш?

— А так... у всіх... Я ненадовго. Поживу ще день-два, підгодуюсь трохи і майну далі.

До моря.

— А чого б то до моря? Там у тебе хтось із рідні є?

— Ні, в мене нікого немає. Хочу в моряки поступити. □ Ольга замислюється. Її погляд блукає десь за понівеченим садом, вираз обличчя у неї такий, ніби вона щось бачить там.

— В моряки...— задумано й тихо говорить вона.— А може, ти в нас залишишся?

— Ні, я — на море!

Присутні слухають цю розмову. Але чекають цікавішого: що скаже їм новий головний агроном про долю зруйнованого господарства. Що порадить робити з садом і, зокрема, з абрикосами, яких у радгоспі аж дев'яносто гектарів.

Ольга стає на камінь, мов на трибуну. Так їй видно всіх присутніх, її невисока постать освітлена ще-холодним сонцем. Зовсім біле волосся викликає приглушений і здивований шепіт. Ольга це бачить. Думає: "Нічого, звикнуть..."

— То що ж робитимемо з садом, товариші? — питає вона.

Ці слова, сказані звичайним, якимсь домашнім голосом, викликають в юрбі неясний гомін. Люди хотіли послухати її, а виходить, що самим треба відповідати.

З гурту зводиться на ноги висока постать дуже худого чоловіка в сірій шинелі без погон. Це — агроном першої ділянки, Федір Черевичний. Він стоїть струнко, немов на рапорті перед начальством.

— Тут... Ми хочемо знати, як вас зовуть, пробачте...

— Ольга. Просто Ольгою зовіть.

— Незручно якось...— мнеться Федір Черевичний, зиркаючи то на її пишне біле волосся, то на зовсім молоде, хоч уже й не дівчаче обличчя.

— Ну, тоді Ольга Матвіївна, коли хочете,— ледь посміхається молода агрономша. Їй тільки ніяково, що ці літні люди називатимуть її по батькові. Не звикла ще.

— Так ото ж, Ольго Матвіївно,— не змінюючи виструнченої пози, веде Федір Черевичний,— я тут теж недавно, але вже встиг роздивитися, що й до чого. Серце крається від жалю: як покалічили клятві вороги цей бідолашний сад! А особливо абрикоси "Цукровий голуб"... Ви питаєте, що робити? Абрикоси, мабуть, доведеться викорчовувати та посадити нові... Що тут придумаєш...

— Але ж ви самі кажете, що дерева покалічені,— зауважує Ольга.— Не вбиті, а тільки покалічені.

— Авжеж,— погоджується Федір Черевичний, ще не второпавши, до чого вона веде.

— То навіщо ж їх викорчовувати? Нащо вбивати зовсім?.. Може, ми їх вилікуємо і вони знову родитимуть?

Федір Черевичний розгублено зиркає довкола. Йому відповідають такими ж розгубленими поглядами. Мишко-моряк і той націлив на Ольгу двоє чорних оченят-тернин, та так і застиг в запитливій напруженій позі.

— Я не знаю, про що ви говорите, Ольго Матвіївно,— нарешті видушує з себе Федір Черевичний.— Погляньте, тільки чорне цурпалля стоїть і більш нічого.

— А ми в те цурпалля повинні нове життя вдихнути.— Ольга хвилюється. Вона

пригадує, як вони, колишні студенти, під керівництвом професора робили цікаві дослідження над деревами, що вже відживали свій вік. Обрізали їх, лишаючи тільки основні відгалуження, добре підживлювали землю, і дерева оживали. Але то були дослідження над окремими деревами, а тут — великий сад!.. Ольга боїться власного сміливого рішення. Але що сказано, те сказано, і вона не відступає від своєї думки. Навпаки, говорить дедалі голосніше, ніби переконує не тільки цих людей, а й саму себе:

— Викорчувати і посадити новий сад — це легше. Тільки, коли ж ми з нього плоди одержимо?.. Не скоро. Давайте зробимо інше: повернемо молодість нашому саду, доб'ємося, щоб він уже на той рік давав урожай... Кожному деревцю, як живій людині, операцію зробимо... Еге ж, доведеться багато попрацювати.

Цю роботу повинні виконувати вмілі люди, що по-справжньому люблять сад. А мені здається, що тут такі й зібралися...

— Правильно, Ольго Матвіївно! — озвалася дружина колишнього головного агронома Олена Костянтинівна і ствердно захитала головою. — Якби був живий мій чоловік, то й він би... — і вона не договорила, зігнулася, сидючи на камені, і стала маленька-маленька, як сіра пташка.

* * *

Після зборів Мишко-моряк злився з людьми, і Ольга загубила його з очей, навіть забула про нього.

Але коли ввечері поверталася у свою самотню хатину, знов зустрілася з ним. Він тримав руки в кишенях довгих штанів, підв'язаних мотузочками біля кісточок, і чимчикував кудись широким кроком із незалежним виглядом. Піджак знову ж таки тільки накинуто на плечі. Може, тому, що дуже довгі рукава і Мишко не хоче бути смішним. А може, щоб видніше було смугасту тільняшку.

— Це ж куди, Мишко? — зупинила його Ольга.

— Так, — кинув він слово, яке ні про що не говорило.

— Ночуватимеш де?

Мишко мовчить. Мабуть, йому легше буде потім знайти ночівлю, ніж зараз відповісти на це запитання.

— Якщо ти у нашому радгоспі гість, то ходім, у мене переночуєш. Щоб потім не говорив, що головний агроном — людина нечемна й негостинна. Зустріла, мовляв, і не запросила.

— Брудний я, — просто говорить Мишко, оглядаючи себе.

— Ну, це не біда, — заспокоює його Ольга. — Помиєшся і поспиш по-людському.

В хаті Ольга гріє на плиті воду, а Мишко-моряк розглядав книжки, не доторкуючись до них руками. Раптом він говорить:

— А все-таки у вас не вийде з садом.

Ольга навіть зупиняється на півділі, здивована таким рішучим осудом її дій. Але перед нею не доросла людина, з якою можна затіяти суперечку, а хлопчик. І вона сміється:

— А ти поживи в нас, то й переконаєшся, вийде чи ні. Ото бачиш, які товсті книжки

лежать у блакитній палітурці? Їх написав великий вчений Мічурін. Він теж за мене.

— І тьотя Олена, і дядя Федя кажуть, що вийде, а я думаю, що ні.

— Це ж який дядя Федя?

— А отой, що в шинелі виступав. Черевичний... Як ви пішли, а він — все за вас, все за вас...

— Ну, добре, Мишко,— перебиває його Ольга.— Купайся і — в ліжку. Миттю.

Після купання Мишко, ще гарячий, з рожевими щічками і вогким чубом, простує до ліжка, яке йому ледве знайшла чим заслати Ольга. Він трохи соромиться, але його долає приємна втома, яка ніжить кожен м'яз його тіла, туманить голову.

— Давай я тебе розчешу,— говорить Ольга і виймає з свого волосся зігнутий коричневий гребінець.

Вона розчісує хлоп'ячу голову. На якусь мить їй здається, що вона розчісує голову власного сина. Від того, що вона торкається хлоп'ячого вогкого і теплого волосся, його щік і шиї, по всьому її тілу пробігає якась млість... А Мишко, вкритий чистою простинею, приголублений доброю рукою, кліпає сонними очима і не знати чому посміхається...

* * *

Колгоспники навколишніх артілей побачили дивовижну річ: радгоспівці ходять з ножівками по саду і обпилюють дерева. Не просто підчищають, як це роблять садівники по весні, а лишають тільки стовбури та основні відгалуження від них. Кожна деревина після цього стає такою, неначе її громовиця спалила.

Дехто з радгоспівців, глянувши на те, що зроблено їхніми руками, висловлює сумнів:

— Ой, мабуть, марна це робота!..

Але тут немов із землі вироста Олена Костянтинівна — швидка, рухлива й невтомна.

— Ну сиди й жди, поки тобі стиглих абрикосів в рот накидають! Чи ти, може, в науку не віриш?.. То геть звідси!..

Вона таки грубувата, ця жінка. Але їй прощають. Бо хто, як не вона, і днює й ночує в саду! Хто, як не вона, підбадьорить теплим словом, коли важко! Хто, як не вона, затагне пісню вже немолодим, але ще сильним і проникливим голосом! Але якщо вже й полає кого, то знаходить такі слова, що заперечити важко.

Мишко-моряк живе незалежно. Часом він зникає на кілька днів. Але несподівано з'являється знов саме тоді, коли всі думають, що він вже на Чорному морі. Ольга сумує за ним, коли довго не бачить. Але незважаючи на це, зустрівши, питає:

— Ну, чого ж ти не їдеш на море? Загостювався щось у нас...

— Та вже подивлюсь, що у вас вийде,— поблажливо відповідає він.

— Він подивиться! — глузує з нього Ольга.— Подумаєш, який інспектор знайшовся!.. На ось краще гроші та піди в го-лярню підстрижись трохи. А то он яку кучму на голові носиш. Чому такий брудний ходиш? А ще моряком хочеш бути. Тільки ганьбиш нас своїм виглядом.

Мишко гроші бере, підстригатись іде, але до Ольги Матвіївни не повертається, щоб показатись, яким став. Він уже крутиться навколо дяді Феді і просить, щоб той поставив його до якоїсь роботи.

— Це тебе, мабуть, Ольга Матвіївна послала, щоб не вештався без діла? — допитується Федір Черевичний.

Мишко ображено закопилює губу.

— Ніхто мене не посилав... Сам прийшов...

— А гроші де взяв для перукарні? — питає Черевичний, звернувши увагу на акуратно підстрижену хлоп'ячу голівку.

— Ольга Матвіївна дала...

— Гм... гм... — розуміюче мугичить Черевичний і дає Мишкові в руки лопату. — На ось гній розкидай. Тільки гарненько роби, щоб не довелося після тебе переробляти.

Тим часом надійшла справжня весна. Сонце вже не тільки гріє, а іноді й припікає. Небо стає з кожним днем усе ясніше і глибше. Над зеленими килимами посівів видзвонюють жайворонки, їх не видно, і здається, що то дзвонить червоне золото сонця. В далекому мареві степу пливе димок тракторів. Масна земля розбухла, налилася живими соками і дихає розкритими широкими грудьми.

Дивне сталося з абрикосами. Те саме чорне й голе цурпалля, яке лякало людей своїм виглядом, пустило густу зелену парость. Федір Черевичний і Олена Костянтинівна не вилазять із саду. Черевичний, здається, закоханий в кожний листочок, в кожную галузку. Рано з'являється в саду Ольга, але кожного разу вона вже застає там Черевичного, і він захоплено гукає:

— Ольго Матвіївно! А йдіть-но сюди, гляньте, і тут зазеленіло...

І обоє вони, забувши про все на світі, вщерть виповнені радістю, довго розглядають свіжу багатообіцяючу зелень.

А пізніми вечорами Ольга сидить над планом розвитку радгоспу, який зберегла Олена Костянтинівна, вивчає його, вдумується, що вже віджило, а що можна використати. В план, звичайно, доведеться внести істотні зміни. Те, що могло задовольнити раніше, не задовольняє тепер.

Мишко, схилившись до світла, читає. Але читає він не уважно. Час від часу кидає короткі погляди на Ольгу Матвіївну і думає про те, що, мабуть, він уже не скоро піде в моряки. Ольга Матвіївна засадила його за книжки, щодня задає уроки і питає, що він вивчив. Можна було б і не сидіти над книжками, а — ноги на плечі та й гайда!.. Але Мишко вже не уявляє собі, як це він може покинути Ольгу Матвіївну. Якщо попроситись, то не пустить, а якщо не питаючись піти, то... Ні, Мишко не може піти не питаючись. Щось тримає його біля Ольги Матвіївни. А що, він і сам не знає...

— Ну, що, хлопчику, відбудуємо в цьому році клуб? — звертається Ольга до Мишка, відірвавшись од паперів. — Обсадимо його тополями, дубами.

Хлопець посміхається до неї довірливо й рідно.

— Та обсадимо. Гарно буде, красиво.

— Буде гарно, мій хлопчику. Ось і школа своя нам потрібна. Діти за сім кілометрів

ходять. Це нікуди не годиться. Тут, при місці, треба школу мати. Мишко, ти ким будеш, як виростеш? Агрономом?..

— Ні, я в моряки...— веде свою лінію Мишко.

— Ну, нехай буде і в моряки,— погоджується Ольга.— В нашій країні, як у чудовому саду: яку квітку захочемо, таку й виростимо. І тебе виростимо, Мишко. Правда ж?

— Правда...— хлопець кидає на Ольгу гарячий погляд пломенючих очей.

Минув рік.

У радгоспі зацвіли абрикоси.

Буйне, зелено-біле шумовиння. Його цілують золоті бджілки. Його торкаються натруджені теплі руки радгоспівців. Вони викохують кожну квіточку.

А потім зазеленіли плоди...

І ось одного дня в кімнаті Ольги зібралася юрба людей. Збуджені обличчя. Безладний гомін. Радісний сміх. Серед усіх чути голоси Олени Костянтинівни і Федора Черевичного. В нього — на простягнутих руках зо два десятки майже стиглих абрикос.

— Ось вони, Ольго Матвіївно. Перші... Куштуйте, за вами право.

Ольга відчуває, як її очі наливаються хорошими радісними слізьми. Вона обводить поглядом усіх присутніх, кімнату, повну сонячного світла і людського тепла, і пригадує перші години, проведені тут. Та кімната й не та. І люди — ті й не ті. І сама вона себе не впізнає.

Простягає абрикоси Мишкові.

Бери, їж... і не забудь цього дня. А потім і до всіх:

— Пригощайтесь, друзі.

З жартами та примовками абрикоси з'їдені. Радгоспівці розійшлись. В кімнаті знову тільки Ольга та Мишко. Вона повертається до роботи, але швидко залишає її. Підходить до Мишка, обіймає його за плечі і міцно пригортає до себе.

Сьогодні працювати вона вже не зможе...